

РОЗДІЛ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.1

НЕОБХІДНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

THE PURPOSE OF INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Богданевич Т.С.,
*аспірант кафедри конституційного права
та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

У статті розглянуто питання необхідності тлумачення Конституції України в соціальному та політичному середовищі України. Досліджено мету та завдання інтерпретації конституції в різних правових системах світу.

Ключові слова: судова влада, тлумачення, Основний Закон, нормативний акт, Конституційний Суд України.

В статье рассмотрены вопросы необходимости толкования Конституции Украины в социальном и политическом среде Украины. Исследованы цели и задачи интерпретации конституции в различных правовых системах мира.

Ключевые слова: судебная власть, толкование, Основной Закон, нормативный акт, Конституционный Суд Украины.

The article considers the necessity of interpreting the Constitution of Ukraine in the social and political environment of Ukraine. The aims and tasks of interpretation of the constitution in different legal systems of the world are investigated.

Key words: judicial power, interpretation, Basic Law, normative act, Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Сьогодні конституційна теорія зробила великий крок вперед у питанні необхідності тлумачення конституції.

Для новітньої юридичної практики важливе значення має те, що рішення Конституційного Суду України є остаточними та оскарженню не підлягають. Це унікальна правова ситуація коли акти окремого органу мають у правовій системі особливий статус – таких властивостей немає в інших видів правових актів. Тому завжди актуальною буде проблема якості таких рішень, недопущення помилок у тлумаченні, оскільки такі помилки складно виправити у звичайному режимі – як правило, виключно через внесення змін до Конституції та законів України.

Стан опрацювання. Окремі питання необхідності тлумачення Основного Закону України досліджували А. Колодій, М. Онішук, М. Савчин, В. Федоренко, С. Шевчук та інші, залишається актуальним подальше дослідження даного питання в науці конституційного права.

Мета статті – проаналізувати цілі та завдання тлумачення Конституції України в соціальному та політичному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Для прикладу, метою Конституції США є викладення лише загальних принципів організації і діяльності державних органів. Конкретизацією основних положень і принципів Конституції слугують нормативні акти і тлумачення судів. Головне, як зазначає Г.Г. Бойченко, щоб нормативні акти, спрямовані на розвиток положень Конституції, не суперечили положенням і принципам Конституції, а тлумачення не виходило за межі з'ясування суті і змісту закону з метою його правильного застосування [1, с. 7].

Вчений І.Д. Сліденко слушно зауважує, що шляхом інтерпретації норм Конституції відбувається взаємодія статутного й загального права, здійснюється опосередкований зв'язок між волею законодавця, суддівським розсудом, державою, суспільством, окремою особою та інтересами цих груп.

Сьогодні в США актуальним є питання необхідності співвідношення конституційних тлумачень вищих судів штатів із конституційними тлумаченнями Верховного суду США, особливо з питань захисту прав і свобод особи. Американський вчений Л. Фрідмен відзначає, що в той час як Верховний суд США оголошує рішення, які стосуються сфери дії федеральної Конституції, за вищим судом кожного штату залишається функція «останнього арбітра» в роз'ясненні законодавства штату, включаючи Конституцію [2, с. 112].

Верховний суд США неодноразово зазначав у своїх рішеннях, що тлумачення конституцій штатів є завданням судової влади штатів. Так, у 1980 р. у справі *Prune Yard Shopping Center v. Robins* Верховний суд США вказав, що кожний штат має «суверенне право встановлювати у своїй Конституції індивідуальні свободи більш широко, порівняно з тим, як вони вписані у Федеральній Конституції» [3, с. 57].

На відміну від законодавства України, як і законодавства більшості європейських держав, в яких міститься поняття «офіційне тлумачення Конституції і законів», в юридичній теорії і практиці держав, право яких віднесене до англосаксонської правової системи, це поняття відсутнє.

Як зазначає Ю.М. Тодика, причина полягає в тому, що в цих країнах домінує позитивістське

сприйняття сутності права виключно через визнання і застосування відповідних правових норм судовими органами, і подібна судова «експертиза» правових норм вважається самодостатньою як за змістом, так і за наслідками.

Вчений І.Д. Сліденко, розкриваючи зміст процесу тлумачення Конституції США, відзначає, що тлумачення Конституції в США припускає встановлення конкретних цілей і загального наміру законодавця, з'ясування використаних у ній слів, виявлення внутрішньої логіки тексту, а також застосування «адаптованого підходу», тобто взятих до уваги суддями в процесі інтерпретації положень Конституції як вже вироблених підходів, так і умов, що змінюються [2, с. 112].

Важливим є з'ясування причин, які зумовлюють здійснення офіційного тлумачення Конституції.

Ведучи мову про вітчизняну українську науку конституційного права, можна виділити дві основні причини об'єктивної необхідності тлумачення конституції. По-перше, воно є стадією реалізації конституційних норм. По-друге, Конституція як особливий нормативно-правовий акт розрахована на тривале і стабільне функціонування. У своєму розвитку Конституція проходить два етапи. Якщо Конституція ще нова, то її роз'яснення пов'язане, в основному, з недоліками в правотворчості (наявність прогалін, суперечливість окремих конституційних норм, інші недоопрацювання законодавця). Другий етап ускладнюється, оскільки пов'язаний із проблемою відставання тексту від життя [4, с. 52]. Оскільки в правовій державі недопустимим є розрив між Конституцією і суспільною практикою, виникає дилема: або весь час змінювати текст Конституції, або пристосовувати Конституцію до суспільної практики за допомогою офіційного тлумачення.

Відмінності в існуючих правових системах відображаються на застосуванні принципів, які лежать в основі інтерпретаційної діяльності органів, що здійснюють тлумачення Конституції.

Будь-яка конституція виникає і діє насамперед для того, щоб визначити устрій держави, а не суспільства, хоч індивідуальною до справ суспільства вона не може бути.

Головне призначення конституції – закріплення й гарантування фундаментальних прав людини і громадянина, впорядкування й організація державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей, на яких ґрунтується будь-яке суспільство. Її визначальні риси та принципи, як і вся конституційна матерія, що побудована на них, визначаються підвищеною стабільністю. Саме це визначає тривалість життя конституції.

Ефективне тлумачення конституції поширює свій вплив на всі без винятку інституції суспільства і держави, причому всі державні та громадські органи, громадяни і будь-які особи, що перебувають на території країни, повинні поважати її, безперечно виконувати всі її приписи. У цьому полягає загальнообов'язковість конституції, їх імперативно-владний характер.

При тлумаченні конституційних принципів та норм конституція діє в усіх її зв'язках і опосередковуваннях. Механізм такої дії надзвичайно складний та багатогранний, він включає різноманітні канали: політичний, економічний, соціальний, ідеологічний, юридичний, виховний, психологічний тощо. Як Основний Закон суспільства й держави конституція регулює найбільш високий рівень поведінки – спосіб життєдіяльності суспільства. Такий загальноконституційний рівень зумовлює узгодженість основних інститутів конституції, їх збалансованість і взаємодію.

У соціальному механізмі втілено якості Конституції України як політичного документа, в юридичному – як особливого акта національної системи права.

Необхідність інтерпретації Конституції не можна зводити до окремих дій у межах конкретного юридичного процесу. Тлумачення Конституції в єдності всіх її сторін забезпечує не тільки конкретні правові результати, бажану поведінку суб'єктів конституційно-правових відносин, а й досягнення цілей та інтересів конституційного регулювання. А такими соціальними інтересами є здійснення повновладдя українського народу, його консолідація, забезпечення вищого розвитку всіх етносів, що проживають на території республіки, реалізація різних економічних, соціальних, екологічних та інших програм, забезпечення прав і свобод громадян України тощо.

Таким чином, тлумачення Конституції в цілому й її окремих норм – не що інше, як досягнення конституційних цілей та інтересів шляхом правомірної діяльності суб'єктів конституційного права.

Об'єктивна необхідність тлумачення конституції в суспільно-політичному сенсі існує завжди, оскільки вона, будучи законом, містить у собі «явні і приховані прогаліни, в принципі неминучі в будь-якій конституції, а також дійсні або явні протиріччя. Їх подолання, конкретизація конституційних положень, в тому числі і в процесі правозастосування, або детальне врегулювання багатьох сфер суспільних відносин здійснюється іншими правовими засобами, які повинні бути адекватні духу і букві основного закону. Цим обумовлена значимість тлумачення конституції» [5].

Таким чином, можна виділити наступні обставини, що тягнуть потребу в конституційному тлумаченні: 1) наявність писаної Конституції, яка виконує функцію активного правового регулятора суспільних відносин і соціальних перетворень; 2) розбіжність між нормами Конституції та політико-правовими реаліями, яке викликає необхідність у пристосуванні конституційних положень до мінливих суспільних відносин; 3) виникнення в суб'єктів права неадекватного розуміння конституційних норм, яке може привести до юридичних конфліктів і порушення єдності конституційної законності; 4) прагнення забезпечити тривале життя конституції, еволюційний характер її розвитку [6, с. 6].

Важливість та необхідність інтерпретації конституції в суспільно-політичному значенні зумовлена і

тим, що її норми є нормами прямої дії та відрізняються такими властивостями, як: загальнообов'язковість, нормативність, формальна визначеність, висока захищеність. Конституція покликана забезпечити усталений порядок у суспільних відносинах, вона є центром правової системи України, вагомим підґрунтям створення нормативної бази діяльності державних та громадських інституцій і функціонування їх у межах конституційно-правового поля [7].

Відомо, що будь-яка конституція відіграє вагомий соціорегулятивну роль, і саме в такому сенсі вона може сприйматися як основний закон суспільства. Проте навіть найбільш соціалізовані конституції є передусім основними законами держави. Ті їх приписи, котрі зовні адресовані суспільству, сформульовані в загальній формі, мають фрагментарний вигляд і, врешті-решт, зазвичай відображають взаємодію суспільства та держави. Визначення конституції основним законом держави не означає підміну соціуму державою, одержавлення суспільного буття. Таке визначення засвідчує природу громадянського суспільства як такого, де саме суспільство і кожний індивід забезпечені від всебічного втручання держави, а остання є складовою частиною політичної системи суспільства і не поглинає всі його сутнісні вияви.

У зв'язку із цим вона відіграє креативну роль стосовно державного механізму, насамперед – його найважливіших ланок – вищих органів держави. Політичним завданням інтерпретації конституції є утвердження суверенітету держави, закріплення встановлення або зміни державного ладу, констатування міри наступництва в розвитку держави. У свою чергу, основний закон держави встановлює засади у сфері взаємовідносин між державою та особою. За історично сформульованим визначенням, яке ґрунтується на ідеях природного права, конституцією вважається певна система обмежень державної влади у вигляді відповідно встановлених прав і свобод, а також юридичних гарантій їх реалізації. Все це слід враховувати в процесі конституційних пошуків, в який з очевидною необхідністю вступило наше суспільство в цілому, і політикум зокрема [8].

Конституція як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили повинна відповідати існуючим суспільно-політичним реаліям. У протилежному випадку вона залишається лише декларацією про наміри, виконуючи при цьому лише деякі з її функцій, перестаючи відігравати роль цілісного документа, конституції, як у формальному, так і в матеріальному розумінні [9, с. 19].

Незважаючи на значні зміни конституцій, вони продовжують слугувати одними з найважливіших інструментів політичних та економічних реформ, формування громадянського суспільства та ринкової економіки. Конституції закріплюють механізми захисту прав людини, конституційні основи народовладдя, пріоритет загальнолюдських цінностей та верховенства права [10, с. 7].

Аналогія розбудови в Україні правової держави та утвердження принципу верховенства права з

будівництвом комунізму в Радянському Союзі особливо правильно виражає сутність речей на фоні висловлювання видатного російського письменника Ф.М. Достоевського про те, що ідея соціалізму придумана не для того, щоб підняти землю до небес, а щоб спустити небеса на землю. І дійсно, процес підняття суспільства до ідеї правової держави та принципу верховенства права (до небес) та утвердження принципу верховенства права не йде або йде занадто повільно. Небо на землю спустили: в нас майже повністю розбудована правова держава та забезпечене верховенство права, що і закріплене в Конституції, а найактивніші учасники цієї розбудови відзначені вищими державними нагородами та званнями академіків. Тож те, що ви бачите, і називається правовою державою та утвердженням принципу верховенства права [11, с. 24].

Таким чином, необхідність та важливість тлумачення конституції викликана суспільним фактором та є елементом політичного раціоналізму в сучасних умовах розбудови правової держави та утвердження прав та свобод людини і громадянина.

Американський науковець Р.А. Познер песимістично зауважив, що завдання зробити тлумачення актів законодавства об'єктивним виконати неможливо. Вибір між жорстким та гнучким, вузьким і широким тлумаченням, пише він, – ще довго залежатиме не від аналітичних міркувань, а від особливостей характеру судді (за Ч. Беккарія – і від, можливо, поганого травлення їжі). Тому він пропонує досліджувати залежність результатів тлумачення від якостей суб'єкта тлумачення [12, с. 41].

У літературі з конституційного права, серед наукової громадськості, політичної еліти існувало й існує неоднозначне ставлення до факту наділення органів конституційної юрисдикції правом офіційно тлумачити Конституцію України та закони України. Незважаючи на те, що питання щодо тлумачення Конституції України та законів України вирішено однозначно, оскільки стаття 150 Конституції України та Закон України «Про Конституційний Суд України» однозначно встановлюють, що офіційне тлумачення Конституції України та законів України належить до повноважень Конституційного Суду України, проблема тлумачення Конституції України і законів України продовжує непокоїти багатьох народних депутатів України. У сучасному цивілізованому світі, зокрема в Європі, тлумачення конституції є прерогативою конституційних судів, а в країнах, де таких судів немає, питання конституційного контролю вирішують суди загальної юрисдикції. Право тлумачення законів в окремих країнах Європи закріплено за парламентами (наприклад, у Греції, Швеції та ін.) [13, с. 41].

Але якщо при цьому виникає спір, то він вирішується в судовому порядку. Особливо якщо спір виникає, наприклад, між законодавчим та виконавчим органами. Адже законодавча влада має власні засоби впливу за умови, на її думку, неправильного розтлумачення якогось терміну або неправильного його тлумачення певним органом. До цих засобів впливу

належать внесення змін до того чи іншого закону, запровадження нових термінів, зрозуміліших для тих, хто їх застосовує, та ін. Варто, однак, зауважити, що в багатьох країнах СНД та Балтії тлумачення конституції та законів входить до компетенції парламентів. Закріплення за Конституційним Судом України права офіційного тлумачення Конституції України, на наш погляд, цілком виправдане, оскільки відповідає реалізації конституційного принципу поділу влади і світовій практиці конституціоналізму.

Тлумачення конституційних норм об'єктивно необхідно. Це виходить, насамперед, зі специфіки права як системи нормативної регламентації. Йдеться про такі його властивості, як нормативність, системність, формальна визначеність, можливість державного примусу за порушення правових приписів. Основу права складають правові норми – правила загального характеру. При цьому нормативність права особливого роду, оскільки це рівний масштаб, який застосовується до нерівним людям. Але оскільки закон є загальним, а випадок, до якого він застосовується, – поодиноким, а суб'єкти його реалізації – індивідуальні, необхідно тлумачення загальної норми, з'ясування того, чи можна використовувати її в конкретному випадку і по відношенню до конкретних суб'єктів. Суб'єкт реалізації права завжди «застосовує» загальне правило до конкретних фактів, особистості, з огляду на особливості місця, часу і т.д. При тлумаченні правової норми суб'єкт цим самим визначає, а чи застосована вона і в якій мірі до даного конкретного випадку, до конкретної людини. Підведення під одичне загального неможливо без з'ясування останнього [14, с. 325].

Необхідність тлумачення обумовлена і тим, що одне і те ж слово або група слів можуть виражати абсолютно різні поняття. У нормативно-правових актах застосовуються терміни, що мають спеціально юридичне значення. Одне і те ж поняття може бути виражено різними словами-синонімами. Необхідність тлумачення нормативно-правових актів обумовлена і застосуванням спеціальних юридичних термінів або термінів інших галузей знання, які не мають аналогів у повсякденній мові. Крім того, у формуванні нормативних велінь можуть застосовуватися поняття різного ступеня визначеності. «Норма права в силу своєї абстрактності може враховувати не тільки факти, виникнення яких передбачав законодавець, але під її дію можуть підпадати і непередбачені законодавцем знову з'являються факти і ситуації» [15].

Необхідність тлумачення правових норм впливає з такої їх властивості, як системність. Норми права регулюють соціальні відносини не ізольовано один від одного, а спільно, в певній сукупності. Між ними є зв'язок, що впливає з їх спеціалізації, «поділу праці» між ними. Дійсний зміст правової норми нерідко залежить від інших логічно зв'язаних норм. «Інші норми, пов'язані з нормою, що тлумачиться, можуть звужувати або розширювати її зміст. Ігнорування функціональних зв'язків норм права, які проявляються в логічних зв'язках нормативних велінь, призведе до невірному розумінню змісту норм. Зв'язки ж ці можуть бути різноманітними. Особливо це важливо при тлумаченні тексту Конституції, де всі норми тісно, системно між собою взаємопов'язані. Як, наприклад, можна окремо тлумачити статті другого розділу Конституції України, присвяченого основним правам і свободам людини і громадянина, у відриві від ст. 3 Основного Закону, закріпивши концептуальну ідею, що права людини в Україні представляють собою найвищу соціальну цінність [17, с. 528].

Конституційному Суду України, тлумачачи відповідну конституційну норму, як правило, має абстрактний характер, доводиться її інтерпретувати стосовно конкретної правової ситуації. Це досить складна аналітична робота, що включає в себе аналіз спеціальних юридичних термінів, з'ясування волі законодавця.

Дуже часто перед суддями постає інтерпретативний вибір: читати текст у вузькому чи широкому значенні, тобто проявити суддівську «стриманість», яка вимагає певного обґрунтування, чи, навпаки, дослідити текст «досконало».

Вчений Стенфордського університету Лоуренс Лессинг називає це явище «вірністю» Основного Закону, що дозволяє інтерпретувати її в історичному аспекті.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, стає зрозумілим, що ясність або неясність норм права в значній мірі залежить від виразів та формулювань тексту, від їх функцій та цілей. Наприклад, Конституція України, яка має важливі завдання побудови в Україні демократичної, правової, соціальної держави, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, звернена до безлічі суб'єктів права, в тому числі і до міжнародного, забезпечена розгорнутою преамбулою, яка пояснює мету прийняття Основного Закону, більш доступна для розуміння громадян, аніж акт, який призначений для більш вузького кола суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савчин М.В. Систематика судового захисту у світлі зобов'язальної природи прав людини / М.В. Савчин // Слово Національної школи суддів України. – 2016. – № 3. – С. 7.
2. Кросс Р. Прецедент в англійському праві: Пер. с англ. / Р. Кросс. – М.: Юридическая литература, 1985. – С. 112.
3. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права О.Е. Кутафин. – М.: Юрист, 2001. – С. 57.
4. Марченко М.Н. Вторичные источники романо-германского права: прецедент, доктрина / М.Н. Марченко // Вестник Московского университета. Сер. 11, Право. – 2000. – № 4. – С. 52–63.
5. Лайтфут К. Права человека по-американски. От колониальных времен до «нового курса» включительно / К. Лайтфут. – М.: Прогресс, 1983. – 287 с.
6. Эбзеев Б.С. Толкование Конституции Конституционным Судом РФ: теоретические и практические проблемы / Б.С. Эбзеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 6.

7. Заморська Л.І. Конституційно-правові норми як специфічний вид правових норм у сучасній теорії права / Л.І. Заморська // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. Наук. Пр. – 2010. – Вип. 48. – С. 3.
8. Шаповал В. Феномен конституції у контексті вітчизняної політико-правової «міфології» / В. Шаповал // Дзеркало тижня. – № 29 (708). – 9–15 серпня 2008 р.
9. Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми. Збірник наукових праць / Відп. редактор проф. Мартиненко П.Ф. і Кампо В.М. – К. : Купріянова, 2007. – С. 19.
10. Сравнительный анализ конституций государств участников СНГ / Отв. ред. д. ю. н., проф. Вишняков В.Г. – М., 2006. – С. 7.
11. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В.Г. Ротань, І.Л. Самсін, А.Г. Ярема та ін. ; відп. ред., кер. авт. кол. В.Г. Ротань. – Х. : Право, 2013. – С. 24.
12. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека / М. Де Сальвіа ; Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 41.
13. Конституційне право України: курс лекцій / Р.Я. Демків. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 62.
14. Черданцев А.Ф. Толкование права / А.Ф. Черданцев. – С. 325.
15. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Монографія / Ю.М. Тодика. – Х. : Факт, 2003. – С. 56.
16. Рабінович П.М. Застосування правових норм / П.М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2 : Д–Й. – 1999. – С. 528.